

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Regentenwerk : vergaderen in de Staten-Generaal en de Tweede Kamer, 1750-1850

Lauret, L.B.

Citation

Lauret, L. B. (2020, June 17). *Regentenwerk : vergaderen in de Staten-Generaal en de Tweede Kamer, 1750-1850*. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/119361>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/119361>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/119361> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Lauret, L.B.

Title: Regentenwerk : vergaderen in de Staten-Generaal en de Tweede Kamer, 1750-1850

Issue Date: 2020-06-17

Oude Oranje, nieuwe franje: ceremonies en rituelen

Van Hogendorp: uitvinder of doorgever?

153

Hoe verhielden de Staten-Generaal zich ook alweer tot het Huis van Oranje? Die vraag moet geklonken hebben in de constitutiecommissie van 1814. De Oranjemonarchie geldt als de grote uitvinding van de Restauratie. Het startschot voor de Nederlandse monarchie is echter een lijstje met gegevens over de aanstelling van stadhouders tussen 1625 en 1788 door de Staten-Generaal.¹ Zelden heeft de uitvinding van een traditie zo'n tastbaar spoor nagelaten in het archief. Een ingrediëntenlijst van een uitgevonden traditie die zich zo open en bloot aan ons opdringt, vraagt om duiding. Van Hogendorp staat bekend als de 'meester in de kunst van *invention of tradition*'.² Hij bouwde de nieuwe staat op vanuit een door eeuwen gelouterde praktijk. De nieuwe instituten kregen oude benamingen om, zoals hij het zelf noemde, 'de pil te vergulden'.³

Vandaag de dag treden de Eerste en Tweede Kamer alleen op als Staten-Generaal zodra er een Oranje in de buurt is. Op Prinsjesdag rijdt het staatshoofd naar het Binnenhof en leest de Troonrede voor aan de leden van de Staten-Generaal.⁴ Ook de inhuldiging van het staatshoofd vindt plaats in een verenigde vergadering. Sinds 1815 gaven deze momenten gestalte aan de Eerste en Tweede Kamer, *als Staten-Generaal*. Ook daarom verdienen deze momenten aandacht in dit boek. De inhuldigingsceremonie en het ritueel van Prinsjesdag drukken de constitutionele positie uit van deze vergadering. Waarom gebeurt dit in het bijzijn van Oranje?⁵

Antecedenten uit de Republiek speelden een rol bij de restauratie van de band tussen de Staten-Generaal en de Oranjerfamilie. Wat direct opvalt, is dat de vertaalslag van stadhoudelijke naar vorstelijke Oranjes is gemaakt op basis van oude aanstellingen in de Republiek. Dat de Nederlanden al eens waren omgevormd tot koninkrijk, namelijk in 1806, speelde hierbij kennelijk geen rol. De zoektocht naar oude aanstellingen van stadhouders leidde tot de juridische gelijkstelling tussen de oude en de gerestaureerde Staten-Generaal, althans voor wat betreft hun relatie met de Oranjedynastie.⁶ De Staten-Generaal stonden garant voor de continuïteit van de Oranjes in het staatsbestel.

154

Deze constitutionele band hoefde niet uitgevonden te worden. Voor 1795 waren de Oranjes al onderdeel van de 'grondwet' van de Republiek en waren de eerste stappen naar monarchale macht al gezet. In 1747-1748 verklaarden zeven provincies het stadhouderschap in hun provincie erfelijk in zowel mannelijke als vrouwelijke lijn.⁷ De Staten-Generaal gingen in 1788 nog een stap verder. In de Acte van Garantie voegden zij het erfelijk stadhouderschap toe aan de Unie van Utrecht.⁸ Met deze Acte bevestigden de provincies, 'het erfstadhouderschap, Kapitein- en Admiraalschap-generaal, niet alleen als een essentieel deel van de Constitutie en Regeeringsform van elke Provincie, maar ook als een Grondwet van de zeven vereenigde Provincien, welke volgens de Unie van Utrecht een lighaam van Staat uitmaken'.⁹ De patriotten maakten een terugkeer naar deze constitutionele situatie echter onmogelijk, door de Acte van Garantie in 1795 in de open haard van de Trêveszaal te laten eindigen. Daarmee stond de Acte symbool voor de woede van patriotten over het bewind van Willem v.

Van Hogendorp en de constitutiecommissie sloten met de studie van oude aanstellingen aan bij een vergaderpraktijk uit de Staten-Generaal. Ik zal dit toelichten aan de hand van twee ceremonies die in 1763 en 1790 de band tussen de Staten-Generaal en de Oranjes legitimeerden. De inhuldiging en het openingsritueel lijken volkomen nieuwe elementen in het verkeer tussen de Staten-Generaal en de Oranjes. In de Republiek was er geen behoefte aan een openingsritueel van een sessie, omdat de Staten-Generaal permanent bijeen waren. Toch kende ook deze vergadering een regelmatig terugkerend symbo-

lisch geladen moment tussen de Staten-Generaal en Oranje: de aanbieding van het financiële overzicht van de troepenmacht. Als militair opperbevelhebber speelden de Oranjestadhouders hierbij een rol. In de Republiek begon de samenwerking tussen de Staten-Generaal en de Oranjestadhouder, nadat de stadhouder was voorbereid op zijn taken. Daarvoor trad hij in een ceremoniële zitting toe tot de Staten-Generaal en de Raad van State. Dit hoofdstuk betoogt dat de ceremonies en rituelen van de gerestaureerde Staten-Generaal en Oranjes voortbouwden op een relatie die was opgebouwd in de Republiek. In wezen keerde 'mijne heeren' terug als aanhef in de Troonrede in 1849, nadat deze woorden eeuwen daarvoor als aanhef hadden geklonken bij de aanbieding van de legerfinanciën in de Staten-Generaal.

155

In bredere zin draagt dit hoofdstuk bij aan de discussie over de betekenis van rituelen en ceremonies in de parlementaire politiek. Ceremonies en rituelen zijn het toonbeeld van continuïteit en harmonie. Als traditie ergens een rol speelde, was het tijdens deze momenten.¹⁰ Tot op heden is benadrukt dat de constitutionele band die na 1814 tussen de Staten-Generaal en Oranje bestond, berustte op een uitgevonden traditie. Niek van Sas heeft overtuigend aangetoond hoe Van Hogendorp de constitutie van de Republiek als inspiratiebron gebruikte voor zijn *Schets* van de grondwet.¹¹

Ik laat daarentegen zien dat het historisch legitimeren van de band tussen de Staten-Generaal en Oranje ook een oude vergaderpraktijk was die is doorgegeven. De huldigingsceremonies van de Oranjes in de Staten-Generaal tussen 1763 en 1840 dienen hiervoor als casus. Voor het vaststellen van het ceremonieel is daarbij telkens gekeken naar het verleden. De oude gebruiken zijn alleen niet gekopieerd, maar dienden als bron van inspiratie. De nieuwe ceremonies zijn vormgegeven op basis van het verleden, maar daarbij is rekening gehouden met de politieke situatie van dat moment. Door deze werkwijze is continuïteit bewerkstelligd, niet van exact dezelfde praktijk, maar van een praktijk die op basis van het verleden steeds is aangepast aan het heden. Daarmee toon ik aan dat traditie op twee manieren een rol speelde. Een *beroep* op de traditie verschafte de vergadering legitimiteit, terwijl het *gebruik* van traditie zorgde voor effectiviteit van de vergadering.¹²

Ik betoog daarnaast dat macht en conflict een plaats hadden tijdens deze momenten en dat ceremonies en rituelen niet alleen dienst deden als verzoenende franje of holle frasen.¹³ Subtiële accentverschuivingen in de vormgeving representeerden een verandering in de machtsverhoudingen.¹⁴ Ceremonies en rituelen waren daarom niet altijd de harmonische gebeurtenissen die ze op het eerste oog leken te zijn. Naast de huldigingsceremonies dient het Adres van Antwoord als casus om dit punt te onderbouwen. Tot 1906 beantwoordden de Staten-Generaal in dit Adres de Aanspraak van de koning, de toespraak die wij kennen als de Troonrede.¹⁵ Net als het financiënoverzicht in de oude Staten-Generaal was het Adres van Antwoord een symbolisch geladen en regelmatig terugkerende handeling, oftewel een vergaderritueel.

Over het Adres hebben historici de eigentijdse beeldvorming gevolgd en vooral aandacht besteed aan de Tweede Kamer. '[I]n den gewonen loop van zaken' volstond de Tweede Kamer 'met een blooten weêrklank op de aanspraak', aldus het regeringsgezinde Kamerlid Van Boelens.¹⁶ De recalcitrante toon van het Adres reflecteerde in crisisjaren al wel de ontevredenheid over koning Willem I, maar het duurde tot 1849 voordat Thorbecke het Adres van Antwoord voorzag van een samenhangend politiek programma. Daarvoor antwoordde de Tweede Kamer volgens Thorbecke-biograaf Remieg Aerts 'met wat beleefde frasen' op de punten die de koning aan de orde had gesteld.¹⁷ Het zou tot 1844 hebben geduurd voordat 'er op dit punt oneenigheid tusschen beide takken der volksvertegenwoordiging ontstond'.¹⁸

Hierdoor is de indruk ontstaan dat het Adres van Antwoord er tot die tijd politiek niet toe deed en alsof de Eerste Kamer geen belangstelling had voor de inhoud van het Adres of de vorm van het ritueel. Groen van Prinsterer gaf in 1840 daarentegen al aan dat het Adres een belangrijk vergaderstuk was. 'Het [Adres van Antwoord] is het eerste officiële stuk dat van ons uitgaat. Het eerste waarin wij, uit naam van de Natie, ten aanhoore van de Natie, onze woorden rigten tot den Troon. Het is de voorrede op ons gansche werk. Het geldt hier het aangeven van den toon waarop deze Vergadering zal worden gestemd.'¹⁹

Groen dichtte het Adres van Antwoord een plaats toe onder de belangrijkste stukken die de Staten-Generaal produceerden. De tweede helft van dit hoofdstuk zal aantonen waarom Groen deze uitspraak deed in 1840. Een tekst die ogenschijnlijk bestond uit beleefdheidsfrases, was eigenlijk het resultaat van een heftige politieke strijd achter gesloten deuren. Het feit dat het machtsspel en de aankleding daarvan door elkaar heen liepen, geeft het belang aan van deze momenten voor de vergaderpraktijk van de Staten-Generaal. Feesten en zaken, eer en voordeel zijn niet te scheiden, schreef Heringa hierover in zijn nog altijd gezaghebbende studie van het zeventiende-eeuwse diplomatieke ceremonieel van de Staten-Generaal, en de vormgeving van de ceremonies en rituelen gaf ook tijdens de Restauratie uiting aan het machtsspel.²⁰

157

De Republiek en Oranje

De Oranjestadhouders vervulden een sleutelpositie tussen de Staten-Generaal, de Raad van State en de provincies. Als kapitein- en admiraal-generaal hadden zij het opperbevel over zowel de vloot als het landleger. Het belangrijkste vergadermoment van het jaar in de Staten-Generaal was de aanbidding van het financiële overzicht van de troepenmacht. De Unie van Utrecht bepaalde dat elke provincie een vaste financiële bijdrage leverde aan het landleger. Het financieel beheer van de Republiek en het landleger was toevertrouwd aan de Raad van State. Elk jaar presenteerde de Raad in de Staten-Generaal een overzicht van de kosten voor het komende oorlogsseizoen. In tien tot twaalf punten schetste de Raad hierbij de politieke situatie in brede zin en vermeldde het totaalbedrag.²¹ Het kostenoverzicht maakte een onderscheid tussen gewone bijdragen die permanent waren vastgesteld in de Unie van Utrecht en buitengewone bijdragen die jaarlijks goedkeuring vereisten van de provincies.²²

Na de aanbidding verzonden de Staten-Generaal het kostenoverzicht naar de Provinciale Staten. Dit was het begin van een machtsstrijd tussen de provincies. Geregeld kwam het voor dat een provincie pas instemde met haar aandeel of betaalde op het moment dat de volgende legerfinanciën voor het nieuwe jaar in aantocht waren. De

Staten-Generaal waren continu in de weer de provincies te bewegen hun goedkeuring zo snel mogelijk in te sturen. Daardoor wierp dit stuk zijn slagschaduw over het hele vergaderjaar. De Raad van State raakte in het kostenoverzicht niet uitgepraat over de hoge schuldenlast van de Republiek, verergerd door de achterstallige betalingen van de provincies.²³ Holland droeg het leeuwendeel van deze schuldenlast. De Raad van State herhaalde de 'voorgaande lasten, 't elckens bekleet met nieuwe retorijsche bloemen, *pour dorer la Pilule*', aldus de zeventiende-eeuwse geschiedschrijver Liewe van Aitzema.²⁴ Op dit punt kwam de stadhouder in het spel.

158 De stadhouder kon de Raad van State vergezellen bij de aanbieding van het financiële jaaroverzicht in de Staten-Generaal.²⁵ De aanwezigheid van Oranje bij de aanbieding moest de gedeputeerden helpen. Zij hadden tot taak de goedkeuring en betaling van hun provincie zo snel mogelijk rond te krijgen. Als de stadhouderlijke aanwezigheid noch de schets van de noodtoestand van de legerfinanciën effect hadden, konden de Staten-Generaal en de stadhouder overgaan tot een bezending.²⁶ In uitzonderlijke gevallen reisde een strafexpeditie af naar een provincie die in gebreke bleef. De instemming van alle provincies met het kostenoverzicht was een voorwaarde om op Oranje te kunnen vertrouwen als de militaire beschermheer van de Republiek.²⁷

De samenwerking tussen de Staten-Generaal, de Raad van State en Willem v begon vanaf zijn vijftiende verjaardag, in 1763.²⁸ In hun vergaderingen zou hij zich de komende drie jaar voorbereiden op zijn stadhouderschap. De toetreding van Willem v was een gevoelig punt op dat moment. Het onverwacht overlijden van Willem iv (1751) vlak na de geboorte van zijn opvolger, had geleid tot het regentschap van Anna van Hannover en het voogdijschap van de hertog van Brunswijk. Het voogdijschap van de hertog over Willem v frustreerde de provincies, want Brunswijk benutte de bevoegdheden van de stadhouder om zijn eigen belangen te behartigen.²⁹ De toetreding van Willem v tot de Staten-Generaal en de Raad van State bood de regenten de kans hun invloed op de toekomstige stadhouder te vergroten.

Op 8 maart 1763 kreeg Willem v zitting in de Staten-Generaal en in de Raad van State. De Staten-Generaal verwelkomden hem in hun vergadering 'met gelijke ceremonie, als laastemaal bij het sessie ne-

men' van zijn vader had plaatsgevonden in 1747, maar deze procedure kwam pas tot stand nadat de precedentes waren bestudeerd.³⁰ Voor dat Willem v kon worden toegelaten in de Staten-Generaal is een vergelijkbaar onderzoek uitgevoerd naar oude voorbeelden, zoals aan het begin van dit hoofdstuk gebeurde bij de Restauratie in 1814.

De lijst uit 1763 begon met de toetreding van Frederik Hendrik in 1600, de zoon van Willem van Oranje. Waarschijnlijk hadden de Staten-Generaal ook toen behoefte aan zeggenschap over de voorbereiding van de stadhouder, nadat de moord op Willem van Oranje in 1584 voor nogal een onverwachte overdracht van het stadhouderschap had gezorgd. De toelating van Frederik Hendrik in 1600 strekte 'tot meerderen luister van de vergaderinge' en om de jonge Oranje 'meer te oefnen in de saeke van Staete'.³¹ De nazaten van Frederik Hendrik hebben zich op deze manier voorbereid op de stadhoudelijke taken. In 1747 slaagde de Friese Oranje Willem iv, de vader van Willem v, erin om het stadhouderschap in zeven provincies te bemachtigen.³² Door deze zoektocht naar oude toelatingen, was duidelijk welke historische continuïteit de ceremonie in 1763 moest uitstralen. De toelating suggereerde een directe lijn tussen Frederik Hendrik, zijn nazaten en Willem v en dat zou de toekomstig stadhouder moeten inspireren om in de voetsporen van deze militair succesvolle stadhouder te treden. De suggestie van continuïteit tussen 1600 en 1763 was nodig, omdat Willem iv en Willem v als Friese Nassaus slechts verre verwanten waren van Frederik Hendrik.

Het protocol van de ceremonie straalde de gezagsverhouding uit tussen de Staten-Generaal, de Raad van State en Willem v als toekomstig stadhouder.³³ Dat gebeurde door de eedaflegging, het centrale onderdeel van de ceremonie. Willem v mocht pas plaatsnemen aan de vergadertafel in de Staten-Generaal, nadat hij de eed had afgelegd. Na deze eedaflegging in de Staten-Generaal begeleidden gedeputeerden uit Gelderland, Friesland en Groningen hem naar de Raad van State. De gedeputeerden zaten naast Willem v en zittend wisselden de partijen complimenten uit. Hiermee bevestigden zij dat met Willem v een nieuwe Oranje bij hen in dienst trad.³⁴

Wie alle toelatingen naast elkaar legt, ziet dat de ceremonie nooit twee keer op dezelfde manier heeft plaatsgevonden. Bij de achttien-

de-eeuwse ceremonies valt op dat provincies rollen vervulden die in de zeventiende eeuw aan de griffier of raadpensionaris waren toebedeeld.³⁵ Een reden hiervoor kan zijn dat de Oranjestadhouders van Friesland en Groningen tot 1747 waren uitgesloten van toetreding. Dat bleek toen deze provincies probeerden hun stadhouder benoemd te krijgen in de Raad van State na het overlijden van Willem II (1650) en Willem III (1702). Groningen en Friesland zouden hun Oranje slechts als extra stem benutten in de Raad om de andere provincies te overstemmen.³⁶ Nu het stadhouderschap echter in zeven provincies aan één Oranje was toevertrouwd, mocht van deze eerdere machtsstrijd met Friesland en Groningen niets meer blijken en daarom kregen deze provincies vanaf 1747 een rol toebedeeld in de ceremonie. Zo is het protocol telkens aangepast aan de politieke situatie van dat moment.

Als stadhouder had Willem v moeite de provincies tot eensgezindheid aan te sporen over de militaire uitgaven. Het particularisme dreef ook griffier Fagel tot wanhoop. Zo schreef hij aan Willem v, dat het er in de Staten-Generaal op leek 'alsof het genoeg was, dat ieder Provincie voor sig selfs maar zorgde, en dat er geen gemeene Republicq meer existerde'.³⁷ Zeeland veroorzaakte bijvoorbeeld ophef in 1771 door haar aanslag in de legerfinanciën af te keuren. Holland toonde op haar beurt slechts interesse in uitbreiding van de vloot, terwijl Gelderland en Overijssel aandrongen op een omvangrijker troepenmacht voor de verdediging van hun grenzen.³⁸ Fagel hoopte 'dat de onvermoeide pogingen van U Hoogheid, bij de meeste, soo niet bij alle de provincien eindelijk eens eenig effect zullen hebben', schreef hij aan Willem v.³⁹ Groot was de vreugde van Fagel toen Friesland instemde met de bekostiging van de vloot, nadat Willem v de provincie had bezocht. Het besluit zou zowel in de Republiek als daarbuiten een positief effect hebben. 'Nooit sal de Republicq gelukkiger zijn, als wanneer alle de Provincien in saken van 't gemeen sig aan de welmeenende Raad van U Hoogheid overgeeven', aldus Fagel.⁴⁰

Willem v had wel feilloos door welk gezag er uitging van zijn kapitein-generaalschap. Hij had het leger onderdeel gemaakt van zijn patronagestelsel en daarmee ondermijnende hij de kwaliteit van de

troepen. Duurbetaalde officieren drukten op de oorlogslasten, waardoor er te weinig geld overbleef voor goedge trainde soldaten en de vloot. Noch ter land, noch ter zee kon de Republiek onder Willem v meedingen op het Europese strijdtoneel. Het verlies van de Vierde Engelse Zeeoorlog schreven de patriotten op het conto van de stadhouder. Hij kreeg er flink van langs in pamfletten en periodieken.⁴¹

In de Staten-Generaal liet Willem v zijn positie verdedigen door gunstelingen. De Groningse weekvoorzitter A.A. Iddekinge greep in 1782 de aanbieding van de legerfinanciën aan voor een felle verdediging van het stadhouderschap.

dat de Zeven Pylen van den Staat nog lang door de Oranjeband omwonden en vast gehegt mogten blijven, en dat de zoo nodige invloed van den Stadhouder in de Provintien en tusschen de Provintien bezwaard en vermeerderd mogt worden, en zij daar tegen den Prinse van goeden raad zouden dienen. De Constitutie van de Republyk is toch zoo wonderlyk, dat alle de raderen in dezelve te gelyk moesten bewogen worden, wilde men dit werktuig in orde doen werken, en hier was ook, zyns bedunkens, een Stadhouder toe noodig en daarom nuttig voor de Constitutie.⁴²

161

Iddekinge presenteerde de stadhouder als een onmisbaar onderdeel in het staatsbestel van de Republiek, omdat hij eensgezindheid bevorderde tussen de zeven soevereine provincies. Het was echter geen vanzelfsprekendheid dat een stadhouder de samenwerking tussen de provincies stimuleerde. Volgens Iddekinge was het voortbestaan van de Republiek een proces waaraan zowel de provincies als de stadhouder constant moesten *samenwerken*.

Willem v en zijn vertrouwelingen konden het politieke tij niet keren en er brak een gezagscrisis uit. In Utrecht en Holland wonnen de patriotten in deze jaren terrein op de stadhouder.⁴³ Hun klachten over het bestuur hadden ook in de Staten-Generaal gevolgen voor het stadhouderlijk gezag. De Staten-Generaal stelden in mei 1785 een onderzoek in naar de financiële huishouding van het leger. Twee Dordtse regenten, Govaerts en De Gijselaar, reden ondertussen met hun koets door de stadhouderspoort van het Binnenhof, een fysieke schending

van een stadhouderlijk privilege.⁴⁴ Willem v had zich op dat moment verschanst in het Nijmeegse Valkhof. Het absolute dieptepunt van de gezagscrisis was de vijf maanden durende burgeroorlog in de regio rond Utrecht tussen de patriotse burgermilities en stadhouderlijke troepen. In 1787 beëindigden Pruisische troepen de gezagscrisis van de Republiek en keerde de stadhouder terug naar Den Haag.⁴⁵

162

Presentatie van de Acte van Garantie aan Willem v, 1788. Bron: Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

Willem v met zijn zonen in het legerkamp, 1794. Bron: Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

De Acte van Garantie verdwijnt in de open haard van de Trêveszaal in 1795.
Bron: Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

163

De Acte van Garantie (1788) bevestigde de onmisbaarheid van het stadhouderschap voor de Republiek. Plunderingen, grootschalige zuiveringen van het bestuur en verplichte oranje linten en strikken hesen de stadhouder en zijn partij terug in het zadel. Formeel was het stadhouderschap hiermee gered. Het gezag van Willem v onder de bevolking en regenten daarentegen, was allesbehalve herwonnen. Wraakzucht tussen regenten en burgers overheerste na de zuiveringen. Daarbovenop kwam het rapport van het financieuzen. Een grote schoonmaak van het officierenbestand was de enige uitweg.⁴⁶ Hoe kon de stadhouder onder deze omstandigheden zijn gezag herwinnen?

Een geheel nieuwe luister?

De Staten-Generaal hebben in 1790 de band met de Oranjeprins als hun pupil in staatszaken versterkt. Op aangeven van Holland schonken de Staten-Generaal de erfprins Willem Frederik, de latere koning Willem I, een generaalschap met een toelage van 10.000 gulden.⁴⁷ Op 24 augustus zou hij bovendien achttien jaar oud worden, de leeftijd waarop hij 'behoord opgeleid te worden tot een meerder volkomen kennis van 's Lands zaaken'.⁴⁸ Het enige probleem was

dat niemand zich kon herinneren hoe de toelating van een meerderjarige Oranje moest verlopen, terwijl de stadhouder nog in functie was.

Opnieuw bood een onderzoek van de oude aanstellingen houvast voor de procedure. Een commissie rapporteerde dat zij vooral de stukken uit het jaar 1638 had bekeken, 'als zijnde het eenigste geval op 't tegenwoordige applicabel'.⁴⁹ In dat jaar verwelkomden de Staten-Generaal de twaalfjarige zoon van stadhouder Frederik Hendrik. Zo kon het gebeuren dat op 24 augustus 1790 de introductie van Willem Frederik verliep volgens de procedure uit 1638. Willem Frederik trad hiermee in de voetsporen van de zoon van stadhouder Frederik Hendrik, die eerder in 1763 het voorbeeld was geweest voor zijn vader Willem v.

Griffier Fagel haalde Willem Frederik op uit de stadhouderlijke vertrekken aan het Binnenhof en leidde hem binnen in de Statenzaal. Daar aanvaardde Willem Frederik 'nedergezeten in een groote Stoel aan de Tafel van Hun Hoog Mogenden', zijn waardigheid.⁵⁰ De commissie op basis waarvan 'hij in den Raad van State sessie zoude nemen' en de eed werden aan hem voorgelezen. Na de eedaflegging begeleidden de Gelderse edelman Van Lynden van Blitterswijk en de raadpensionaris de erfprins naar de Raad van State.

Om de referentie aan Frederik Hendrik nog eens te benadrukken, zette de ceremonie zich voort op Huis ten Bosch. Willem v had de Staten-Generaal en de Raad van State uitgenodigd voor een plechtige maaltijd in de Oranjezaal. De wanden van deze zaal waren van top tot teen bedekt met een allegorie op het krijgsmanschap van Frederik Hendrik. Er was geen twijfel mogelijk over welke taak de nieuwe Oranjegeneraal en toekomstige stadhouder zichzelf toedacht: de Republiek militaire glorie bezorgen.⁵¹

Al met al diende de oude band tussen de Staten-Generaal en Oranje in 1790 als inspiratie voor een historische verankering van de Oranjes als militaire redders van de Republiek.⁵² Ook de toetredingsceremonie van Willem v in 1763 was het resultaat geweest van historische inbedding. Beide ceremonies laten daarmee zien dat de Staten-Generaal telkens weer, op basis van precedënten, al doende de procedure vaststelden die het beste aansloot bij de politieke actualiteit van dat

moment.⁵³ Zij gebruikten bekend politiek ceremonieel om verandering en vernieuwing in de politieke verhoudingen toe te dekken met de mantel der (h)erkenning. Hierdoor konden de toelatingen van Willem v en Willem Frederik gepresenteerd worden als continuïteit van een vanzelfsprekendheid, terwijl zij op dat moment juist een verandering of crisissituatie toedekten.

Dat de toelating van Willem Frederik allesbehalve vanzelfsprekend was, blijkt uit wat er *niet* gebeurd is, maar wel had kunnen gebeuren, in 1790. Willem v ontving namelijk ook een anoniem plan om zijn stadhouderschap 'een geheel nieuwe Luister' te geven. De schrijver van dit plan moedigde Willem v aan te breken met de traditie. De Oranjes waren in 1672, 1747 en in 1787 hersteld als stadhouder, en dit 'is altijd met vreeslijke verbittering van een gedeelte, en thans van een verbaazend groot gedeelte der Natie vergezeld gegaan', aldus de anonieme schrijver. Door te breken met de traditie en in de Staten-Generaal uit eigen beweging volledige vergiffenis te opperen, 'na eene zoo zwaare Omwenteling', steeg het prestige van de stadhouder.⁵⁴ De schrijver moedigde de stadhouder aan boven de strijdende partijen uit te stijgen. Willem v zocht de bron van zijn gezag juist in het volgen van de voetstappen van de oude stadhouders en daarom moest oude luister in 1790 de band tussen de Staten-Generaal en de Oranjestadhouder herstellen.

165

Het anonieme plan raakte desalniettemin aan de kern van de zaak. Er had zich een traditionele band gevormd tussen de Staten-Generaal en Oranje, maar deze relatie vergde onderhoud. Na een staatkundige omwenteling volgden steevast bestuurlijke zuiveringen, waardoor de Staten-Generaal telkens opnieuw moesten bevestigen dat een stadhouder bij hen in dienst was om de provincies bij elkaar te houden. Als kapitein- en admiraal-generaal was hij verantwoordelijk voor hun veiligheid. Voor de stadhouder waren de Staten-Generaal en de Raad van State leerschool en samenwerkingspartners om deze plicht te vervullen. Het gebruik van oude ceremonies zorgde voor de kracht van herhaling en die garandeerde de voortgang van de politieke zaken. Zo groeide geleidelijk een traditionele band tussen de Staten-Generaal en Oranje. Het staatkundig belang van deze traditie heeft het optreden van de Staten-Generaal en Willem Frederik als koning tijdens politie-

ke crises mede bepaald, zoals we verderop in dit hoofdstuk zullen zien.

De overdracht van deze traditie heeft ervoor gezorgd dat ook de gerestaureerde Staten-Generaal een *beroep* op hun traditionele band met Oranje konden doen in tijden van transitie en crisis. Hiermee bedoel ik dat naast het handelen op basis van antecedenten vooral het *verhaal over* deze vertrouwensrelatie een rol ging spelen bij de legitimering van de gerestaureerde Staten-Generaal.

166 De grondwet van 1814 heeft de eerste stap gezet in de overdracht van de band. Als het aan Van Hogendorp had gelegen, verwees de grondwet expliciet naar de stadhoudelijke waardigheden om de positie van Willem Frederik als soeverein vorst te legitimeren. De titel 'stadhouder' zou ook terugkeren, maar deze had Van Hogendorp toebedeeld aan de vertegenwoordigers van het soeverein gezag in de provincies. De grondwetscommissie struikelde over deze expliciete verwijzingen naar de Republiek, omdat zij verwarring schiepen. Willem Frederik was geen stadhouder, maar soeverein vorst en zijn vertegenwoordigers in de provincie mochten niet denken dat zij de opvolgers waren van de stadhouders uit de Republiek. Er ging een streep door alle expliciete verwijzingen naar het stadhouderschap.⁵⁵

Willem Frederik gaf aan dat hij tot 1795 goed had opgelet in de Raad van State. Hij wenste dat de begroting de gewone uitgaven in vrede en buitengewone uitgaven scheidde, zoals gebruikelijk was geweest in het kostenoverzicht van de Raad van State.⁵⁶ Van Hogendorp had deze wens overgenomen, inclusief de historische bewoording. Oud-gedeputeerde Van Lynden van Blitterswijk – aan wiens hand Willem Frederik in 1790 de Raad van State had betreden – protesteerde tegen de blindelinge goedkeuring van de begroting. Van Lynden wilde absoluut niet terug naar de tijd van achterstallige betalingen van de provincies, maar hij bedong wel dat de Staten-Generaal eerst overleg pleegden over de begroting, voordat zij hun goedkeuring gaven.⁵⁷ Voormalig Bataafs bestuurder Elout vond dat de benamingen uit de Republiek niet toepasbaar waren op het systeem van nationale belastingen, want in de Republiek hielden 'de uitgave der Staten-Generaal alleenlijk [verband met] de defentie'.⁵⁸ De split-

sing tussen jaarlijkse en permanente begrotingsposten haalde het wel tot de grondwet.

Deze voorbeelden geven aan dat bij een terugkerende historische titel meteen helder moest worden weergegeven welke bevoegdheden hieraan verbonden waren. Onder die voorwaarde is een belangrijk element uit de hiervoor besproken rol van Oranje in de Republiek in de grondwet terechtgekomen. Willem Frederik kreeg het voorzitterschap van de Raad van State aangeboden en zijn opvolger trad toe als gewoon lid. Het stond hem vrij andere Oranjeprinsen zitting in de Raad te verlenen. Als adviesorgaan van de vorst was de functie van de Raad anders dan in de Republiek, maar net als voor 1795 markeerde toetreding tot de Raad de overgang tussen minderjarigheid en volwassenheid van de Oranjetelgen.⁵⁹ Tot op de dag van vandaag bereiden de Oranjes zich in de Raad van State voor op hun troonsbestijging.

167

1814-1815: een nieuwe staat huldigt Oranje als vanouds

Vanwege de instabiele Europese politiek maakte de grondwetscommissie van 1814 haast met de invoering van de grondwet.⁶⁰ Drie ceremonies huldigden de nieuwe grondwet, de Soeverein Vorst en de Staten-Generaal. De Notabelenvergadering in de Nieuwe Kerk knoopte de lijnen met de Republiek en de Bataafs-Franse periode aan elkaar. Op het programmaboekje keerde na achttien jaar afwezigheid de naam van de Republiek terug, al waren de deelnemers uitgenodigd op basis van de Franse Departementale indeling. Zeshonderd uitnodigingen riepen 'de aanzienlijkste Ingezetenen' op naar Amsterdam te komen voor de stemming over de grondwet 'voor de Vereenigde Nederlanden'.⁶¹ De genodigden bestreken het politieke spectrum van prinsgezind en staatsgezind tot patriots. Het voorzitterschap ging naar Van Nagell tot Ampsen, een vertrouweling van Willem v. De gedachtegang hierover is veelzeggend voor de boodschap van verzoening die de vergadering moest uitstralen. Zowel de oud-gedeputeerde Van Lynden van Blitterswijk als de Bataafse minister Elout had Van Hogendorp geadviseerd tot de benoeming van 'een der aanzienlijkste Gelderschen'. Als criterium gold volgens Elout 'niet zoozeer groote kunde', maar 'karakter en menschenkennis [...], om de lange delibera-

tiën met zagte woorden af te snijden en schielijk tot eene conclusie te komen'.⁶²

De keuze om geen volksraadpleging te houden en helemaal geen discussie toe te staan, stuitte op verzet.⁶³ Van Maanen ontving een brief van Cornelis de Gijselaar, de patriot die met zijn koets het stadhouderlijk privilege op het Binnenhof had geschonden. Voordat De Gijselaar nu in zijn koets stapte, vroeg hij minister Van Maanen om de garantie dat de bijeenkomst leden toestond te handelen 'als mannen van eer'.⁶⁴ De grondwet aan een gedegen onderzoek onderwerpen, daarvoor reisde De Gijselaar graag af naar Amsterdam. Het gerucht ging dat de vergadering slechts neerkwam op het afgeven van een voor- of tegenstem. Helaas voor De Gijselaar schreef hij deze brief aan de geestelijk vader van precies deze werkwijze. 'Veele solemnia, weinig zaken' en vooral 'geene of zo min mogelijke deliberatiën', had Van Maanen daarover gezegd in de constitutiecommissie.⁶⁵ Wanneer zeshonderd notabelen de ruim 150 grondwetsartikelen nog eens in detail naliepen, zou 'die vergadering bij eene zeer matige berekening, daarmede langer dan twee jaren bezig' zijn, antwoordde Van Maanen aan de patriotse regent.⁶⁶ De Gijselaar liet deze 'loutere formaliteit' aan zich voorbijgaan. Het overgrote deel van de genodigden vond de bijeenkomst geen loze vertoning. Zo'n 474 notabelen luisterden naar Willem Frederik die gehuld in een purperen mantel bezet met hermelijn een korte toespraak hield.⁶⁷

Op de aanname van de grondwet volgde een dag later de inhuldiging van de Soeverein Vorst in een verenigde vergadering van de Staten Generaal. Ook nu versmolten in de Nieuwe Kerk de tradities uit de Republiek met Bataafs-Franse gebruiken. De wederzijdse eedaflegging vormde nog altijd het centrale onderdeel van de ceremonie, maar de inhoud veranderde. De eedaflegging plaatste de ceremonie zichtbaar en hoorbaar in de constitutionele traditie van de landsheren.⁶⁸ Kreeg Willem Frederik in augustus 1790 een eed uit 1638 voorgelegd, in 1814 baseerde de commissie de eedformules op de tijd van Karel v en Filips II. Ook de leden van de Staten-Generaal legden een historische eed af. Van Aylva waakte ervoor dat deze eed recht deed aan het gezag van de Staten-Generaal. Hij bedong dat de leden zwoeren 'voorts alles doen wat goede en getrouwe *Staten-Generaal*

schuldig zijn en behoren te doen', terwijl het ontwerp de leden 'onderzaten' in de mond legde.⁶⁹ Met andere woorden, de wederzijdse eedaflegging tussen de Soeverein Vorst en de Staten-Generaal moest uitstralen dat zij allebei de wetgevende macht uitoefenden.

De constitutionele verhouding tussen de vorst en de Staten-Generaal kwam drie weken later nogmaals tot uitdrukking bij de beëdiging van de leden en de openingszitting. Het programma vertoonde schatplichtigheid aan zowel de oude Staten-Generaal als aan de ontvangst van Lodewijk Napoleon door de toenmalige wetgevende vergadering.⁷⁰ De eedaflegging vond plaats op paleis Noordeinde. De leden betraden het vertrek volgens de provinciale rangorde en legden ten overstaan van Willem Frederik de eed af. Tijdens de eedaflegging omringde de Raad van State de soeverein vorst. Na de beëdiging ver trokken de Staten-Generaal per koets naar de Trêveszaal op het Binnenhof. Onder leiding van Van Lynden van Blitterswijk, de eerste Geldersman, wachtten de heren de komst van Willem Frederik en zijn entourage af. Elke provincie leverde één lid voor de commissie die hem naar de Trêveszaal begeleidde. Net als Lodewijk Napoleon hield Willem Frederik een korte toespraak die voorzitter Van Lynden van Blitterswijk vervolgens beantwoordde, waarmee de plechtigheid eindigde.⁷¹

169

De setting van deze ceremonie was ondenkbaar geweest in de Republiek, maar paste bij de toenmalige staatkundige relatie tussen de vorst, de Staten-Generaal en de Raad van State. Willem Frederik had de eerste leden van de Staten-Generaal benoemd, met wie hij samen de wetgevende macht zou uitoefenen. De Raad van State fungeerde voortaan als zijn voornaamste adviesorgaan, in plaats van dat de Raad de Staten-Generaal bijstond in het landsbestuur.⁷² Deze ommekeer in de gezagsverhouding bleek uit alle onderdelen van de ceremonie: de Staten-Generaal bezochten Willem Frederik, legden ten overstaan van hem de eed af en de Raad van State keek toe terwijl de leden van de Staten-Generaal dat deden. Vergeleken met de ceremonies van voor 1795 oogden de Staten-Generaal in deze ceremonie dienstbaar aan Oranje. Buiten de Trêveszaal, waar het tegenbezoek plaatsvond, en een bescheiden rol voor de provincies in het ceremonieel, waren er weinig overeenkomsten met het ceremonieel uit de

oude Staten-Generaal. Wat wel aansloot bij de ceremoniële traditie van de Staten-Generaal, was het aanpassingsvermogen. Door een combinatie van oude en nieuwe elementen gaf de ceremonie de nieuwe machtsverhouding tussen de Staten-Generaal en Oranje correct weer.

Op de kop af 25 jaar na de verheffing van Willem Frederik tot generaal in 1790 verhefde de grondwet hem tot koning van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.⁷³ Deze verheffing vereiste een inhuldiging die de juiste balans vond tussen de grondwet en koninklijke allure.⁷⁴ Als het aan Willem Frederik had gelegen, zette hij eigenhandig de kroon op zijn hoofd, in navolging van Napoleon. Grootse gebaren en koninklijke regalia waren zeker nodig, maar een kroning ging de constitutiecommissie te ver. Zij borduurde voort op de historische legitimering die in 1814 was ingezet. Om de koning erop te wijzen dat hij zijn macht deelde met de Staten-Generaal vond er geen kroning plaats, maar een inhuldiging en ging de opening van de vergadering hieraan vooraf. Willem Frederik opende de Staten-Generaal in de gotische zaal van het Brusselse stadhuis, waar ook Karel v met de Staten-Generaal had vergaderd. Een smeltkroes van moderne en vroegmoderne, republikeinse en monarchale iconografische elementen versierde de openingszitting. Getooid met een gevederde steek bracht Willem Frederik heden en verleden bijeen door zijn militair uniform te bedekken met de mantel van de hertog van Brabant.⁷⁵

De koninklijke inhuldiging op het Koningsplein was geënt op de Brabantse *Joyeuse Entrée* van de hertog en hertogin van Brabant in 1356. De constitutiecommissie had enthousiast gereageerd op Van Hogendorps voorstel de inauguratie in de openlucht te houden. Dit sloot aan bij de oude Brabantse, maar ook bij de Friese traditie van stadhouderlijke inhuldigingen. Het liefst hadden de zuidelijke commissieleden gezien dat Willem I hierna op rondreis ging door de provincies. Van Maanen schamperde dat de verheffing op een schild wellicht een goede toevoeging zou zijn op deze historische maskerade.⁷⁶ Als 'modern' ambtenaar had Van Maanen weinig begrip voor dit type ceremonieel.

Als we de drie huldigingsceremonies van Willem Frederik in de

Staten-Generaal naast elkaar leggen, valt het volgende op. Als toekomstig stadhouder legde hij in 1790 een eed af uit 1638, als soeverein vorst sprak hij in 1814 een eed uit gebaseerd op landsheerlijke teksten en als koning tooide hij zich in 1815 met de middeleeuwse mantel van de Brabantse hertog. Oftewel, naarmate de status van Willem Frederik toenam, groeide de afstand tot het verleden dat zijn positie legitimeerde. Wie de huldiging van 1815 als beginpunt neemt van de Oranjemonarchie in Nederland stuit inderdaad op het uitgevonden karakter van de traditie. Wie daarentegen vanuit de laatachttiende-eeuwse ceremonies naar de plechtigheden van 1814 en 1815 kijkt, ziet dat deze traditie eigenlijk al was ingezet tijdens de Republiek toen het stadhouderschap ook al steeds monarchaler werd, en in 1814 is overgedragen door een kort boodschappenlijstje met stadhouderlijke aanstellingen.

171

Adres van Antwoord: formaliteit en achtbaarheid

Na alle feestelijke huldigingen kon het vergaderwerk van de Staten-Generaal eindelijk beginnen. De vergadering trad in contact met de koning tijdens de opening van de vergadering in de derde week van oktober. Gezeten op de troon las Willem I in het Nederlands zijn Aanspraak voor, waarna hij de vergaderzaal verliet.⁷⁷ Het openingsritueel kwam hiermee ten einde, maar een netelig politiek steekspel in de Staten-Generaal stond op het punt te beginnen. De Kamers moesten de Aanspraak beantwoorden en dat deden zij in het Adres van Antwoord. De grondwet schreef geen formaliteiten voor. Het gebrek aan richtlijnen gaf aanleiding tot discussie over hoe de Staten-Generaal zouden antwoorden.⁷⁸ De eerste Aanspraak werd direct door de voorzitter van de Verenigde Vergadering beantwoord. Het ging mis zodra alle feestelijke franje wegviel en de Staten-Generaal de tweede Aanspraak wilden beantwoorden.

De wensen van de Kamers lagen ver uiteen. De Eerste Kamer wilde een eigen Adres opstellen en aanbieden aan de koning. De Tweede Kamer wenste juist dat het Adres van Antwoord sprak namens de Staten-Generaal, omdat de Kamers de Aanspraak in die hoedanigheid aanhoorden.⁷⁹ Spreken namens de Staten-Generaal deed het

Adres als de Kamers het document opstelden in een verenigde vergadering. Zolang er geen reglement was, bleef de voorlopige werkwijze gehandhaafd. Hierin volgde het Adres gedeeltelijk het traject van een gewoon wetsvoorstel. Dit betekende dat de Tweede Kamer het Adres opstelde zonder overleg met de Eerste Kamer. In de Tweede Kamer stelde een redactiecommissie een ontwerp op dat de Afdelingen onderzochten. Eenmaal goedgekeurd ging het ontwerp naar de Eerste Kamer. Zij kon het Adres slechts aannemen of verwerpen, en dus niet aanpassen. Nadat ook deze Kamer het Adres had goedgekeurd, reisde een gemengde commissie af naar het paleis en bood het stuk aan de koning aan.

172

Van Hogendorp verbaasde zich over de vergadertijd die de Tweede Kamer besteedde aan wat hij slechts een formaliteit vond. De zorg die de Tweede Kamer aan het Adres besteedde, geeft echter aan dat zij belang hechtte aan dit symbolisch geladen contact met de koning. Elk woord in het Adres lag op een gouden weegschaaltje. Tevredenheid over een zinsnede in de Aanspraak mocht bijvoorbeeld niet de indruk wekken dat de Kamer bij voorbaat haar goedkeuring hechtte aan een aangekondigd wetsvoorstel. Daarnaast besteedde de Kamer uren om slordigheden in de Franse vertaling 'op te ruimen'.⁸⁰

De Eerste Kamer nam geen genoegen met haar marginale rol. Voor de aanbidding van het Adres in november 1818 gaven beide Kamers beperkt terrein toe. De Eerste Kamer stemde toe dat de commissie van ontvangst uit de Verenigde Vergadering het Adres overbracht. Maar de delegatie van de Tweede Kamer mocht de Eerste Kamer niet in rang overstijgen. Daarom moest het aantal leden per Kamer onbepaald blijven, 'zoo wel uit hoofde van den rang welken de Tweede Kamer zich waarschijnlijk niet heeft willen geven, als uit hoofde der onzekerheid' of de commissieleden in Den Haag of Brussel waren op het moment dat de koning de commissie ontving. Bovendien meldden Eerste Kamerleden dat het de laatste keer was dat zij instemden met een Adres, 'dat niet met voorkennis en met overleg van deze Kamer was ontworpen'. Het was de hoogste tijd dat de Eerste Kamer deelnam aan de redactie, 'en wel op eene wijze die met hare Achtbaarheid overeenkomstig zij'.⁸¹ Kortom, de Eerste Kamer wilde meepraten over de inhoud van het Adres en bij de aanbidding

mocht zij in de ogen van de koning niet onderdoen voor de Tweede Kamer.

Beide Kamers produceerden hierna plannen voor het opstellen en het overbrengen van het Adres. De Eerste Kamer wenste dat de voorzitter van de Verenigde Vergadering een redactiecommissie benoemde met evenveel leden uit beide Kamers. Een commissie van uitsluitend Eerste Kamerleden zou het Adres aan de koning presenteren. De Tweede Kamer hield vast aan haar getalsmatig overwicht, zowel bij het opstellen als het aanbieden.⁸² De Kamers belandden zo in een patstelling. De Tweede Kamer wilde de Eerste Kamer pas zeggenschap geven over de inhoud van het Adres als zij akkoord ging met de samenstelling van de commissie die de koning ontving bij de opening.⁸³ Het KB van 8 juni 1820, dat direct contact tussen de ministers en Kamers verbood, heeft de toegeeflijkheid in de Tweede Kamer waarschijnlijk verminderd. Als opsteller van het Adres van Antwoord kon de Kamer via deze tekst in direct contact treden met de leider van alle ministers. De Eerste Kamer nam als gewoonte aan met enig gemor de voorlopige werkwijze te handhaven.⁸⁴

173

De ruzie over het Adres van Antwoord had aanvankelijk veel weg van een vroegmoderne rangenstrijd. De Kamers streden om de voorrang, via zeggenschap over de inhoud en de samenstelling van de commissie die het stuk aan de koning presenteerde. Het geharrewar over de manier waarop de Staten-Generaal de Aanspraak beantwoordde, bood echter onbedoeld de gelegenheid om het constitutionele evenwicht tussen de Staten-Generaal, de koning en het volk telkens weer te benadrukken of van andere accenten te voorzien.

Het masker opgelicht: een weerwoord op de koning

In de tweede helft van de jaren 1820 maakten de Aanspraken van Willem I heel wat los in de Kamers. Vanaf 1825 eiste de koning van al zijn ministers vlak voor de Aanspraak een rapport over welk punt hij per departement wel en niet kon aanroeren.⁸⁵ In tegenstelling tot het militaire kostenoverzicht uit de Republiek leek de Aanspraak van de koning er juist alles aan te doen om de financiële malaise van

de overheidsfinanciën toe te dekken. Pogingen van Willem I om zijn greep op het onderwijs en de katholieke kerk te vergroten, zetten de verhouding tussen de koning en de Staten-Generaal verder op scherp.⁸⁶ De zinsnede uit de Aanspraak van 1827, die hintte op een pauselijke bul, raakte een gevoelige snaar in de Tweede Kamer. Een deel van de leden wenste een niet mis te verstane repliek.⁸⁷ De Tweede Kamerleden legden nu ook de woorden van de Aanspraak op een verguld weegschaaltje en verwerkten hun onvrede in een zorgvuldig opgesteld Adres van Antwoord. Om deze woorden te neutraliseren, was de hulp van de Eerste Kamer nodig. Dit was aanleiding voor Eerste Kamervoorzitter Röell, 'om den draad van deze zaak wederom op te vatten'.⁸⁸

174

Röell stond voor een moeilijke opgave. Onder deze omstandigheden zou de Tweede Kamer de controle over de inhoud zeker niet zomaar willen delen. Daarnaast was de Eerste Kamer gewoon geworden 'de voordragt van de Tweede Kamer blindelings aan te nemen'.⁸⁹ Het voorstel voor een nieuwe werkwijze dat Röell presenteerde, verdween geruisloos van tafel, waardoor het Adres een belangrijk instrument bleef in de strijd van de Kamer met de koning.

In 1828 lieten de koning en de Kamers hun tanden zien tijdens dit ritueel. Willem I sprak klare taal in zijn Aanspraak. Hij kondigde volgens een buitenlandse gezant heldere regeringsmaatregelen aan, waardoor hij de liberalen aanviel 'in die belangen die haar het meest na aan het hart lagen'.⁹⁰ De koning beschuldigde de Provinciale Staten ervan hun boekje te buiten te zijn gegaan door petitie in behandeling te nemen. De Aanspraak was op het eerste gezicht een voltref-fer voor de koning. Wat moest het Adres zeggen over deze sneer naar de achterban van de Tweede Kamerleden? Deze vraag was van groot belang, omdat het Adres, net als de legerfinanciën voor 1795, door de Staten-Generaal aan de Provinciale Staten werd verzonden.⁹¹ Barthé-lémy, Pycke, Van Toulon, Donker Curtius van Tienhoven en De Moor stelden een concept-Adres op dat veel losmaakte bij hun collega's.⁹² De Tweede Kamer week zelfs af van de gewoonte aanpassings-voorstellen eerst in de Afdelingen te onderzoeken en nam voorstel-len tot wijziging direct in behandeling.⁹³

De Eerste Kamer liet het Adres passeren, al was voorzitter Röell

diep geschokt over de inhoud en de aanbidding. Zijn reflectie op het Adres van 1828 laat goed zien hoe een politiek ritueel doorgaans als masker fungeerde, waarachter de politieke strijd schuilging. Tot 1828 hadden de leden zich volgens Röell onthouden van onnodig kritische opmerkingen in het Adres. Zelfs in de Adressen van 1826 en 1827 hadden zij de Aanspraak uiteindelijk lovend en beleefd beantwoord.

Ditmaal was het geheel anders met de zaak gelegen. Men liet het geene men daarin goedkeurde niet onaangeroerd, dog het geene men afkeurde, had verreweg de overhand, en wierd tevens op de aanstootelijkste wijze voorgedragen. Ofschoon de aanranding in schijn het Ministerie trof, was er echter niemand, met eenig doorzicht begaafd, die niet zag, dat men het op den koning zelve gemunt had. Het masker was dus opgeligt, en allengskens begon zig die geest van kwaadwilligheid, en die opwekking tot afkeer van het gouvernement [...] meer en meer te openbaren.⁹⁴

175

Het Adres van 1828 brak met alle fatsoensnormen die Röell aan dit ritueel verbond. Als de leden de regering op een beschaafde toon lof toezwaaiden, dan was het Adres een betekenisvolle tekst. Onder die voorwaarden kon het Adres een kritisch geluid bevatten, al mocht dat niet de teneur van het stuk bepalen. Volgens de toenmalige normen van een regeringsman hadden de Staten-Generaal in dit geval beschamende woorden gesproken. Wat opvalt aan de beoordeling van Röell, is dat deze compleet indruist tegen wat hedendaagse politiek historici interessant vinden aan rituelen. Röell schaamde zich voor de gang van zaken, omdat de machtsstrijd in volle hevigheid aan de oppervlakte was verschenen. De Aanspraak en het Adres van 1828 vormden een keerpunt in het rituele verkeer tussen de Staten-Generaal en Oranje.

De massale onvrede over het regeringsbeleid stemde Willem I voorzichtig in zijn eerstvolgende Aanspraak, die regeringsmannen als te flauw beoordeelden.⁹⁵ Dat gold niet voor het Adres van Antwoord. De Tweede Kamer legde daarin uit hoe de koning de afkeuring van de tweede tienjarige begroting moest opvatten. 'Eene tienja-

rige begroting is bij onze Staatsinrigting naauw verbonden met alle groote algemeene belangen. Deze overweging heeft ons geleid bij het nauwkeurig onderzoek.⁹⁶ Met andere woorden, de afkeuring van de begroting was in feite een afkeuring van de hele regering geweest en een verzoek tot het aftreden van de ministers. Ook op een ander pijnpunt wees de Kamer de koning zijn plaats. Zij stelde 'dat het in den aard onzer Regering is liggende om, zooveel mogelijk, onder het schild der wetten te stellen al wat strekt om het welzijn en de vrijheden onzer landgenooten te bevestigen'.⁹⁷ Hiermee doelde de Kamer op haar wens de vrijheden wettelijk te beschermen die Willem I juist aan banden wilde leggen: de vrijheid van pers, onderwijs en het petitierecht.

176

In de Eerste Kamer golden de uitdrukkingen in het Adres als onbetamelijk en het Adres was te beledigend om aan de koning aan te bieden. Dit Adres ondervond met dertien tegenstemmers de meeste weerstand. 'Hadden niet eenige leden bereids hunne plaats op de diligence besproken gehad, zoo zoude waarschijnlijk het concept ditmaal voor het eerst verworpen zijn geweest,' schreef voorzitter Röell aan het door Italië rondreizende Eerste Kamerlid Dedel.⁹⁸ Het regeringsgezind Eerste Kamerlid De Gavre maakte bezwaar tegen zijn benoeming om het Adres over te brengen. Hij eiste dat de notulen melding maakten van zijn inhoudelijke bezwaren en van zijn 'inschikkelijkheid' tegenover zijn collega's.⁹⁹

De Eerste Kamer probeerde hierna nog één keer zeggenschap te krijgen over de inhoud van het Adres. Zij zette Van Lynden van Hemmen aan het werk, een voormalig hoveling van Willem v. In zijn plan kregen alle Kamerleden tijdens de Verenigde Vergadering de kans mee te praten over de inhoud van het Adres. Ook dit plan bleef onuitgevoerd en de Tweede Kamer behield het Adres als moment waarop zij de koning van repliek kon dienen.¹⁰⁰

Zo kon het formuleren en aanbieden van een Adres van Antwoord op de Aanspraak van de koning uitgroeien tot het nieuwe politieke ritueel waarmee de interne machtsstrijd in de Staten-Generaal en met de Oranjes werd gevoerd en gevoerd. Voor 1795 zaten de provincies in de Staten-Generaal elkaar achter de broek om de oorlogsfinanciën rond te krijgen, daarbij geholpen door de Oranjestadhoud-

der. Na 1815 richtten de Staten-Generaal hun pijlen op de Oranjetroon om onder andere inzage te krijgen in de financiën. Ook nu waren de Staten-Generaal intern verdeeld over hoe deze moesten worden opgelost. De ontwikkeling die deze vergaderpraktijk in de latere jaren twintig doormaakte, laat bovendien zien dat het symbolisch geladen verkeer tussen de Staten-Generaal en Oranje ook plaatsen van politiek conflict en uitsluiting waren, in plaats van alleen harmonie en insluiting.

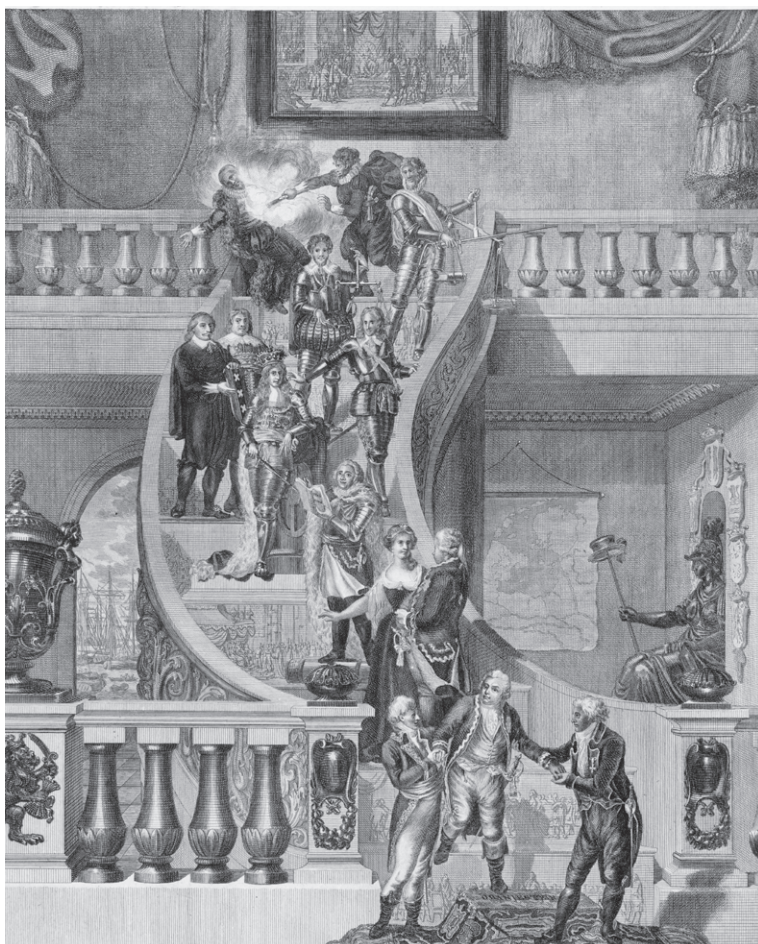
1830: beroep op Oranje als plechtanker

De vermaningen in het Adres van Antwoord hadden geen effect op het beleid van Willem I. Ook luisterde hij niet naar de grieven in de massapetities over zijn godsdienst-, onderwijs-, pers- en taalbeleid in de katholieke Zuidelijke Nederlanden.¹⁰¹ Naarmate de oppositiebeweging in de zuidelijke provincies toenam in hevigheid, groeide in de Tweede Kamer echter het beroep op de traditionele samenwerking tussen de Staten-Generaal en Oranje.¹⁰² Corver Hooft legde in de Tweede Kamer uit hoe de Noord-Nederlandse traditie de petitiegolf interpreteerde.

177

In het noorden, trots op het feit dat het zijn onafhankelijkheid had verworven [...] hadden de mensen de gewoonte aangenomen om zich met blind vertrouwen over te geven aan de zorg voor hun regering, volledig vaderlijk, maar aristocratisch van nature, omdat de natie alleen samenwerkte door de magistraten van de belangrijkste steden en door de afgevaardigden van de adel. Het gezag dat het Huis van Orange bij vele gelegenheden genoot, had het volk eraan doen wennen om in de prins van Oranje het natuurlijke tegenwicht van aristocratische pretenties te zien, en elke revolutie in de Verenigde Provinciën had als doel gehad het volk te beschermen tegen de aantasting van de aristocratie, door te vertrouwen op deze autoriteit, vooral geliefd bij de lagere klassen.¹⁰³

Hier zien we hoe het *verhaal over Oranje*, als onmisbaar onderdeel in de Nederlandse staat, door Kamerleden is gebruikt om deze politieke

De reeks stadhouders waartoe het koningschap van Willem I zich moest verhouden.
Bron: Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

crisis het hoofd te bieden. De noordelijke collega's van Corver Hooft hadden 1813 bijgezet in de traditie van 1581, 1672 en 1747, iconische jaartallen waarin Oranje de Republiek had verdedigd tegen buitenlandse indringers en intriges tussen de binnenlandse regenten. In het Noorden vonden de burgers in prinsen uit het Huis van Oranje hun beschermers. Staatkundige omwentelingen hadden gediend ter bescherming van het volk tegen aristocratie en volksmennerij. Oranje

was de natuurlijke bondgenoot van het volk in deze strijd. Deze traditie legitimeerde waarom de noordelijke Kamerleden het oproer beantwoordden door zich 'meer dan ooit om den Oranjestandaard [te] scharen, die viermalen het plegtanker van onze hoop is geweest' en dat volgens het Noorden nog altijd zou moeten zijn.¹⁰⁴ Volgens de noordelijke leden waren de Staten-Generaal verplicht Oranje in staat te stellen deze dienst aan het volk te bewijzen. De logica waarmee Iddekinge in 1782 het stadhouderschap had verdedigd, stond dus nog altijd overeind: het machtsevenwicht in de Nederlandse staat was afhankelijk van een goede *samenwerking* tussen de Staten-Generaal en Oranje.

De noordelijke leden en regeringsfunctionarissen wilden een herhaling van de gezagscrisis uit 1787 voorkomen. Daar stevende het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden echter onafwendbaar op af. In Holland bespeurde gouverneur Van der Duyn van Maasdam 'een onvrede en een zeer ernstige stemming, die herinnerde aan de jaren 1785, '86 en '87 voor hen die deze hadden meegemaakt'.¹⁰⁵ Ook Röell zag de parallel tussen 1787 en 1828-1829 opdoemen toen de oppositionele journalist De Potter achter de tralies belandde. De journalist was een tikkende tijdbom omdat hij een gedoodverfde kandidaat was voor een Kamerzetel, zodra hij uit de gevangenis kwam. Daarom was het niet alleen Oranjeglorie wat de klok sloeg tijdens deze crisis. Röell zag geen andere uitweg dan de koning te confronteren met de fouten van zijn vader. Hij benutte een zakelijke ontmoeting met de koning om dit delicate onderwerp aan te snijden.

179

Ik herinnerde bij die gelegenheid het voorbeeld van Augustus omtrent Cinna, en tevens hoe men steeds beweerd had, dat, indien er in 1787 eene meer algemeene amnestie was verleent geworden, er nimmer zulke zamenspanningen, als de ondervinding heeft leren kennen, het omverwerpen der toenmalige orde van zaken zouden hebben plaats gehad.¹⁰⁶

Röell hanteerde een vergelijkbaar argument als de anonieme schrijver had gedaan tegenover Willem v. Een spontane amnestie verbeterde de gezindheid van de bestuurders. De koning aardde echter

naar zijn vader die het ook had nagelaten boven de partijen uit te stijgen. Hij toonde zich ongevoelig voor de lijn die Röell trok tussen hem en een grootse Romeinse keizer, en de herinnering aan de partij-schappen van 1787. Beide Oranjes waren doof voor het pleidooi dat een vorst die uit eigen beweging amnestie verleende, zich grootmoedig toonde. De vrees van Röell kwam uit, omdat de partij-schappen dooretterden en de regering haar greep op het Zuiden verloor. De lont sloeg in het kruitvat tijdens de feestelijkheden die in de zomer van 1830 in Brussel waren georganiseerd voor de verjaardag van de koning.

180 Halsoverkop riep Willem I de Staten-Generaal in september 1830 bijeen in Den Haag voor een bijzondere zitting. Vanaf zijn troon in de Staten-Generaal probeerde de koning de politieke crisis met bezwerende formules het hoofd te bieden. De drukpersen draaiden overuren om de toespraak zo snel mogelijk te verspreiden onder de ordetroepen en in de oproerige Brusselse straten.¹⁰⁷ De toespraak ontmoette volgens minister Van Zuylen 'algemeene tevredenheid', al verwachtte hij 'zware discussiën en comité secret, over het te geven antwoord'.¹⁰⁸

De Tweede Kamer gaf het Adres van Antwoord een centrale rol in de behandeling van deze constitutionele crisis. Zij wees de eerste redactie in zijn geheel af en discussieerde in totaal twee dagen in een besloten zitting.¹⁰⁹ Luzac legde uit waarom de omstandigheden deze tekst een uitzonderlijk belang gaven, ook al werd hij in een rituele setting voorgedragen. Voor de voorstanders van de afscheiding was, 'het Adres mede eene zaak van het hoogste belang, indien bij hetzelfde dit cardinale punt der al of niet afscheiding niet alleen kan aange-roerd, maar uitgemaakt worden, voor zoverre, Edel Mogende Heeren! wij hierin iets te zeggen hebben'.¹¹⁰ Met andere woorden, ook al was dit een ritueel vergadermoment, dit was de plaats waar de Staten-Generaal en het staatshoofd het belangrijkste politieke agenda-punt bespraken, ja zelfs beslisten.

De regeringsgezinde Fries Van Boelens vond dat buitengewone omstandigheden vroegen om een buitengewoon Adres van Antwoord en niet om een weerklank op 's konings woorden. 'Ik wensch,' aldus Van Boelens, 'eenen korte, onbewimpelde, rondborstige mannentaal,

eene taal, niet ingehuld in een zwier van hoogklinkende zinsneden en kunstmatigen stijl, maar in woorden, die duidelijk kunnen gevoeld worden, zonder verfraaijng, waar en welgemeend, en zuiver regtstreeks uit het hart te zijn voortgevloeid.¹¹¹ Het Eerste Kamerlid de Prins de Gavre bracht het laatste Adres van Antwoord over van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.¹¹² Nadat de Zuidelijke Nederlanden Willem I waren ontvallen, rekende hij tijdens zijn reguliere Aanspraak, 'thans meer bijzonder, op de eenstemmige gezindheid der Vertegenwoordigers van het Noord-Nederlandsche volk [...], ter bevestiging van de oud vaderlijke spreuk: Eendragt maakt magt'.¹¹³ Waar het Adres voorheen plaats bood aan een rangenstrijd tussen de Kamers, en tussen de Kamer en de koning, bood het in 1830 een podium aan de strijd tussen Noord en Zuid.

181

In de Tweede Kamer klonken in 1832 'zeer fraaie redevoeringen', waarin leden een nadrukkelijk beroep deden op het verleden ter verantwoording van hun stem.¹¹⁴ Door in te stemmen met de bijzondere oorlogslasten stelden de Staten-Generaal de Oranjevorst in staat de eer van het land te verdedigen. Donker Curtius deed bijvoorbeeld een appel op de herinnering aan het jaar 1672, 'toen Frankrijk en Engeland schier met geheel Europa tegen ons stonden', om de rechtvaardigheid van de bijzondere staatsuitgaven te stutten.¹¹⁵ 'Eendragt maakt magt. Gesterkt door Gods voorzienigheid, zullen wij de aardsche magten braveren,' aldus Crommelin. Ongeacht het oplopend tekort keurde ook Corver Hooft de buitengewone kostenposten goed, want de regering moest een 'eerbiedwekkende houding' kunnen aannemen ten overstaan van de Conferentie in Londen.¹¹⁶ Luzac kon minder begrip opbrengen voor de zwierige taal die het oplopend begrotingstekort jaar na jaar goedpraatte. Kamerleden deden een klinkend beroep op eer en geweten, 'doch de toestemming in alle die millioenen, is op al die discours, *et ceci donc la pilule*'.¹¹⁷ Als de Staten-Generaal onder deze voorwendselen bleven instemmen met het oplopend begrotingstekort konden de burgers volgens Luzac, 'waarlijk overal de luxe wel afschaffen, en tot de oude korte buisjes der voorvaderen wel terugkeren'.¹¹⁸ Het beroep op het verleden van de koning en de Kamerleden toont aan dat de traditionele rolverdeling tussen de Staten-Generaal en Oranje een beslissende rol speelde in deze periode.

Het historisch appel van de Kamer zal Willem I gesterkt hebben in zijn traditionele rol als opperbevelhebber van het leger. De Oranjes ontleenden al eeuwenlang hun aanzien aan militair leiderschap. Zijn publieke loopbaan was per slot van rekening begonnen op uitnodiging van de Staten-Generaal met deze lotsbestemming in 1790. Ook zijn vader had tijdens de burgeroorlog van 1787 nadrukkelijk gebruikgemaakt van zijn zeggenschap over binnenlandse troepenverplaatsingen.¹¹⁹ Willems volhardingspolitiek kan erop wijzen dat hij de halvering van zijn koninkrijk wilde compenseren door zijn rol als militair opperbevelhebber te benadrukken. Uit zijn biografie kun je leren dat hij inderdaad die rol belangrijk vond en zijn zoon zijn rol en succes als militair benijdde.¹²⁰

182

Het beroep van Willem I op de eensgezindheid tussen hem en de Staten-Generaal leek de strijdbijl tussen de Eerste en Tweede Kamer over het Adres van Antwoord te begraven. In een bijzonder Adres spraken de Kamers zelfs hun vertrouwen uit in de politieke koers van de regering.¹²¹ 'De Staten-Generaal hebben zich edel en vaderlandslievend gedragen. De koning is er gevoelig en dankbaar voor,' schreef Van Assen hierover.¹²² Tijdens de constitutionele crisis van 1830 schaarden de Staten-Generaal zich tijdens dit ritueel voor even in harmonie rond de Oranjetroon.

De toon van de Aanspraak en het Adres veranderde toen de beloofde grondwetsherziening uitbleef en de volharding van de koning een financiële ramp opleverde. De Belgische kwestie, het begrotingstekort en de aanhoudende mobilisatie domineerden de Kamerdebatten en kregen een plek in de Aanspraak en het Adres van Antwoord.¹²³ De Tweede Kamer gebruikte het Adres van Antwoord ook om de koning te herinneren aan de toegezegde grondwetsherziening. Het openingsritueel gaf in de latere jaren dertig dus weer uiting aan de strijd tussen de Kamer en de koning.¹²⁴

1840: de grondwet als plechtanker

Eind augustus 1840 kwamen de Staten-Generaal eindelijk bijeen in een buitengewone zitting om over de herzieningsvoorstellen te stemmen. De leden mochten slechts hun stem motiveren en de wetsvoor-

stellen niet aanpassen. Van Styrum maakte bezwaar tegen de nietigheid van de beraadslagingen, 'wanneer wij niet over de doelmatigheid der wetten mogen oordelen'.¹²⁵ Uit protest schaarde hij zich verschillende keren onder de tegenstemmers. De Dubbele Kamer voegde zich echter in de traditie van de ceremoniële zittingen die in 1814 en 1815 de grondwet kregen voorgeschoteld, omdat goedkeuring wederom belangrijker was dan een kritische beoordeling door een talrijke vergadering.¹²⁶

In de Dubbele Kamer vond een levendige discussie plaats over het Adres. Willem I had in zijn Aanspraak de bestaande grondwet bejubeld als plechtanker van vrijheden en volksgeluk en legde de leden beperkte wijzigingen voor. Speciaal voor deze gelegenheid waren 55 buitengewone leden toegetreden tot de Tweede Kamer. Groen van Prinsterer en Thorbecke waren daar twee van. Zij vonden dat het Adres duidelijk moest maken dat er een machtsverschuiving tussen de Staten-Generaal en de koning had plaatsgevonden. De vorm en inhoud van de discussie over het Adres stonden nieuwkomer Groen niet aan. Hij 'had gewenscht dat de Kamer met eenige waardigheid en nadruk had gesproken' en de bejubeling in de Aanspraak van de bestaande grondwet krachtig had weerlegd.¹²⁷ Daarnaast vond hij het ongepast dat de Kamer 'dit gewigtig deel der werkzaamheden' in de beslotenheid van het comité-generaal behandelde. Een openbare behandeling bevestigde de politieke kracht die uitging van dit stuk, terwijl een Adres opgesteld in beslotenheid, 'neerkomt op eene nietsbepalende formaliteit'.¹²⁸

183

Thorbecke stelde als enige een amendement op het Adres voor. De tekst moest verklaren dat de grondwet het plechtanker van Nederlands vrijheid en volksgeluk 'moet zijn' in plaats van dat het dat 'is'. De redactiecommissie nam dit voorstel niet over en ook Groens wens voor openbaarheid kreeg geen gevolg.¹²⁹ Desalniettemin laten de visie van Groen en Thorbeckes amendementsvoorstel zien welke accentverschuiving tussen de staatsmachten had plaatsgevonden. In de Kamerrede van Corver Hooft uit 1829 gold het Huis van Oranje immers nog als plechtanker voor het welzijn van de staat.

Van Sas heeft de grondwetsdiscussies getypeerd als, 'in feite een langgerekte motie van wantrouwen aan het adres van Willem I'.¹³⁰ De

koning zelf heeft ze zeker zo opgevat. Hij nam geen genoegen met de figurantenrol die Kamerleden steeds luider aan hem wilden opdringen in de grondwet. Drie weken na de aanname van de wijzigingen sloot hij zijn koningschap af. In de beslotenheid van de Grote Zaal op Paleis het Loo tekende hij in klein gezelschap zijn abdicatie. Ondanks de zorgvuldige inbedding van de Oranjedynastie in de grondwet, zweeg zij in alle toonaarden over de rol van de Staten-Generaal in uitgerekend dit scenario.¹³¹

184

De politieke spanningen in binnen- en buitenland dwongen tot inbedding van Willem II in een constitutionele traditie die aansloot bij de politieke leefwereld van de burgers. Net als in 1763 en 1814 hielpen de retroacta bij het vaststellen van de procedure. 'Bij het nazien der retroacta', had Luzac vastgesteld, dat de Kamerleden 'ons klimaat voor dergelijke ceremoniën in de open lucht zeer ongeschikt oordeelden, en het al aardig genoeg in de Grondwet van 1815 gekomen was, om de Belgen, die van openbare optogten liefhebbers zijn, te believen; in die van 1814 stond hiervan niets'.¹³² De inhuldigingsceremonie keerde terug naar de Amsterdamse Nieuwe Kerk, maar anders dan in 1814 was de plechtigheid openbaar.¹³³ De voorbereiding van de inhuldiging door de Staten-Generaal vertoonde daarmee eenzelfde patroon als de huldigen van eerdere Oranjes: een studie van eerdere ceremonies hielp de procedure af te stemmen op de huidige politieke verhoudingen.

Een ogenschijnlijk praktisch probleem bevestigde dat er een verschuiving had plaatsgevonden in de machtsverhouding tussen de Staten-Generaal en het Oranjestaatshoofd. De opening van de Staten-Generaal was aanstaande, maar het Kamerlid Verwey Mejan vroeg zich af of 'de Staten-Generaal in hun midden als koning erkennen, die niet ingehuldigt, – die geen eed heeft gedaan, en die eerst door of althans na den eed door de Staten-Generaal als koning wordt gehuldigt & ontvangen?'¹³⁴ De juiste volgorde van de ceremonies liet zich raden, want daaruit volgde de gezagsverhouding. 'De inhuldiging kan zóó spoedig niet geschieden: *une force majeure* stelt ze achter de opening van de Staten-Generaal,' schreef Luzac.¹³⁵ De voortgang van de reguliere vergadering genoot prioriteit boven de inhuldiging van de nieuwe koning. De Staten-Generaal hadden zich zo stevig gevestigd als instituut,

dat het werk door kon gaan zonder een ingehuldigde Oranje op de troon. Zo herstelden de Staten-Generaal in 1840 geleidelijk de zelfstandige positie die ze voor 1795 hadden ingenomen. De reeks ceremonies die de grondwetsherziening van 1840 in gang zette, toont aan hoe bruikbaar de traditie was waarin de Staten-Generaal huldigingssceremonies en vergaderrituelen benutten om de machtsverhoudingen tussen hen en het Huis van Oranje tot uitdrukking te brengen.

Traditie van verandering: Staten-Generaal, grondwet, Oranje

De nieuwe Oranjevorst, koning Willem II, reed de Staten-Generaal te paard tegemoet voor zijn Aanspraken, in plaats van per koets. De strekking van de Aanspraken bleef echter ongewijzigd, want zij dekten de financiële malaise van de staatskas toe.¹³⁶ Tijdens de Kamerdebatten kreeg minister van Financiën Rochussen het hierdoor zwaar te verduren. De minister probeerde het begrotingstekort als gevolg van de langdurige mobilisatie aan de Belgische grens goed te praten. Rochussen dacht de Kamer te slim af te zijn door de historische argumentatie van de Kamerleden van begin jaren dertig te herhalen.

185

Het zij mij vergund, hier [...] het tijdperk van 1720 te herinneren, toen onze Staat nog onder de gevolgen der krachtsinspanning gedurende den Spaanschen Successie-oorlog zuchtte, en dat van 1750, toen de geldmiddelen op nieuw veel geleden hadden. Op dat laatste jaar vooral is tot 1780, een tijdperk van verhoogd, ja bijna onbegrensd krediet voor onzen Staat gevolgd, hetwelk steeds als een voorbeeld is aangehaald.¹³⁷

Rochussen wilde duidelijk maken dat de oude Republiek de torenhoge schulden na een oorlog had overleefd, en wat de Republiek kon, dat kon het Koninkrijk der Nederlanden ook. In 1841 kon dit beroep op de Republiek de Kamerleden echter niet langer verleiden in te stemmen met een begrotingstekort. Dat blijkt goed uit de bijdrage van Van Rechteren, die door de *Delftsche Courant* werd gepubliceerd, als een van de opvallendste redevoeringen in deze 'gedenkwaardige beraadslagingen'.

Wij zijn Vertegenwoordigers van een trouw en rustig Volk. Wij zijn Nederlanders! Afstammelingen van die helden, die den strijd tachtig jaren voor hunne onafhankelijkheid streden tegen den magtigsten Vorst der aarde, tegen den Vorst in wiens Staten den zon niet onderging! – Op den Nederlandschen troon zit een Koning uit het Huis, dat met de Nederlandsche onafhankelijkheid verrees. Wij bezitten nog middelen van herstel, als wij den goeden weg, *op welke de voormalige Republiek groot en magtig werd*, willen bewandelen. Maar wij zijn van den weg onzer voorvaderen afgeweken! Wij hebben eene *grootsche kostbare* huishouding. Zij hadden er eene eenvoudige en zuinige!¹³⁸

186

Wat direct opvalt is dat de legitimerende werking van Karel v, ‘den Vorst in wiens Staten den zon niet onderging’, was veranderd. Deze vorst had tussen 1815 en 1830 gefungeerd als bron van legitimiteit voor het samengevoegde Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Nu het Koninkrijk der Nederlanden was teruggebracht tot zijn oude grondgebied, was er weer een ander oorsprongsverhaal nodig. In 1841 keerde het verhaal terug dat de Republiek en de Oranjes hun onafhankelijkheid juist dankten aan de succesvolle strijd tegen deze vorst. Het verleden was een waardevolle bron van legitimiteit vanwege deze souplesse, maar de mogelijkheden om standpunten hiermee te onderbouwen waren niet onbegrensd.

Van Rechteren vond dat Rochussen een loopje nam met de historische feiten en daardoor op een verkeerde manier inspiratie putte uit het verleden. Wie goed naar het verleden keek, aldus Van Rechteren, trok daaruit een andere les. De Republiek stond in zijn ogen gelijk aan een eenvoudige en zuinige financiële administratie. Zo paste Van Rechteren de legitimerende werking van de Republiek aan op de wens van de Kamer voor een sluitende begroting. Eerder in dit hoofdstuk zagen we dat de oplopende schuldenlast ook de oude Staten-Generaal grote zorgen had gebaard. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden was daarentegen afgeweken van de spaarzame instellingen uit de Republiek en had een kostbare overheidsadministratie opgetuigd. Hiermee gaf Van Rechteren een historische onderbouwing van de liberale wens de overheid te vereenvoudigen in een vergaande grondwetsher-

ziening. Ook in andere Europese landen, zoals Denemarken, pasten parlementariërs in deze jaren het beroep op het verleden aan tijdens de debatten over grondwetsherziening.¹³⁹

Willem II probeerde deze wens van de Kamer tegen te houden. De roep vanuit de Kamer om grondwetsherziening en transparantie klonk steeds luider door in het Adres van Antwoord. De vorm van het ritueel veranderde, zodat zij vooruitliep op de gewijzigde machtsverhoudingen die de Staten-Generaal wensten. Ik bespreek deze verandering ter conclusie van dit hoofdstuk.

De Staten-Generaal gebruikten zowel voor als na 1795 ceremonies en rituelen om een boodschap als onbetwistbaar te presenteren, die op dat moment juist heel betwistbaar was.¹⁴⁰ De actuele machtsstrijd ging door tijdens deze momenten. In de literatuur is beweerd dat modern politiek ceremonieel en ritueel minder dubbelzinnig waren dan die in het ancien régime.¹⁴¹ De restauratieceremonies laten echter voor Nederland zien dat het vroegnegentiende-eeuws politiek ceremonieel bol stond van tegenstrijdigheden en ambiguïteit. Ceremonies en rituelen in de Staten-Generaal vonden telkens plaats “na ouder gewoonte”, maar hun ad-hoc totstandkoming garandeerde een directe relatie tot de politieke actualiteit. Traditie speelde op twee manieren een rol tijdens deze momenten. Een *beroep* op de traditie verschaftte de Staten-Generaal legitimiteit, terwijl het *gebruik* van traditie zorgde voor effectiviteit van de vergadering. We hebben gezien hoe de vergadering ad hoc bepaalde welke oude procedure het best aansloot bij de politieke actualiteit die om legitimering vroeg. Daarom leenden ceremonies en rituelen zich er goed voor om aan te geven hoe de gezagsverhouding tussen de Staten-Generaal en de Oranjes in elkaar zat, juist wanneer deze was veranderd of onder vuur lag.

In 1844 veroorzaakte de Aanspraak grote ophef, omdat Willem II de noodzaak tot verdere grondwetsherziening onbesproken liet.¹⁴² Daarmee nam de Tweede Kamer geen genoegen. Zij greep de vormgeving van het openingsritueel aan om duidelijk te maken bij wie het primaat van de politiek berustte: het volk. Voor het eerst besprak zij het Adres in het openbaar. Deze verandering bracht de verschillende opvattingen over dit politieke moment aan het licht. Volgens Schoone-

veld vergde dit stuk een openbare behandeling, omdat het geen plichtpleging was, maar een stuk van 'hoogere staatkundige beteekenis'.¹⁴³ Van Goltstein daarentegen vond dat de openbaarheid 'den aard en de strekking' van het Adres veranderde. In zijn ogen was het Adres 'geen bloote formaliteit meer', *vanwege* de openbare behandeling. De Eerste Kamer vond dat het primaat van de politiek bij de koning lag en zij weigerde het Adres aan te nemen. De Tweede Kamer wilde de grondwetsherziening wel aanstippen, maar de Eerste Kamer hanteerde als stelregel dat het Adres van Antwoord alleen mocht reageren op wat er in de Aanspraak was gezegd. Het verschil in opvattingen was dit keer onoverbrugbaar en voor het eerst in de geschiedenis bleef de Aanspraak onbeantwoord.¹⁴⁴ Willem II vond het eigenlijk wel prettig en in de eerstvolgende Aanspraak liet hij de Staten-Generaal weten geen prijs te stellen op een Adres van Antwoord. Zij antwoordden niettemin, waarmee zij aangaven dat de wil van de koning de Staten-Generaal niet kon dirigeren. Het antwoord van de Kamer symboliseerde dat het parlement de koning mocht tegenspreken.¹⁴⁵

De grondwetsherziening van 1848 maakte definitief een einde aan de strijd tussen de Kamers over het Adres van Antwoord, die de Kamers uitvochten aan de voet van de Oranjetroon. Beide Kamers kregen het recht de Aanspraak in een afzonderlijk Adres te beantwoorden. De grondwet legde de openbare beraadslaging over de Adressen van Antwoord vast. Binnen de kortste keren namen deze debatten buitengewoon veel vergadertijd in beslag.¹⁴⁶ In dit hoofdstuk is aangetoond dat ondanks hun gestileerde vorm, politieke rituelen allesbehalve statische, onveranderlijke onderdelen waren in de vergaderpraktijk. De subtiele accentverschuivingen in een ceremonie of ritueel legitimeerden een verandering in de machtsverhoudingen, zodat het landsbestuur kon doorgaan. Dat maakte ceremonies en rituelen tot een wezenlijk onderdeel van de legitimering van de vroegmoderne én de gerestaureerde Staten-Generaal. Om het strijdtoneel van de Staten-Generaal compleet te maken, staat het laatste hoofdstuk stil bij een ander punt waar de grondwet van 1848 een breuk teweegbracht: de verkiezingen van de Tweede Kamer.